

Čas v roli vypravěče

Kryštof Selucký

Čas většinou není tím prvkem knihy, na který by se její čtenář primárně zaměřoval. Všimá si postav, jejich charakterů a osudů. Všimá si místa děje, jeho charakteristik, zvláštností a způsobu, jakým je popsán. Všimá si i stylu textu, hodnotí bohatost vypravěčova slovníku, originalnost jeho pohledu na svět. Ale času si čtenář nevšimne. Co také na něm? Čas běží. Občas se některá postava ohlédne do své minulosti – to pak může čtenář, s blaženým pocitem vzdělanosti, nazvat retrospektivou – nebo naopak vypravěč napovídá události budoucí, to se pak čtenář může vytasit se slovem anticipace. Ale nelze říci, že by bylo časté se setkat s časem jako s jedním z hlavních motivů knihy.

Často ne, ale někdy přeci ano. V knihách *Pravěk a jiné časy* od polské prozaičky Olgy Tokarczukové a *Sto roků samoty* od kolumbijského spisovatele Gabriela Garcíe Márqueze je to právě čas, který čtenáře celým dílem provází a hraje v něm hlavní roli.

Vzhledem k tomu, jak jsou si knihy podobné tematicky i žánrově – obě zapracovávají do realistického vyprávění fantaskní prvky, obě pojednávají určitou, časově jasně omezenou historii konkrétního místa, obě se soustředí na osudy jedné konkrétní rodiny -, by se dalo čekat, že i jejich pojetí práce s časem bude analogické. Opak je ovšem pravdou. Jsou si sice podobné v tom, že se na práci s časem jako s motivem soustředí, ovšem jejich konkrétní postupy už se navzájem liší. Každá kniha si totiž s časem hraje jiným způsobem.

Čas loutkářů

Z pohledu lidského života působí čas jako linka. Rovná, neměnná linka, která neustále míří jedním směrem, nikdy nezrychluje, nezpomaluje, nikdy se nezastaví a nikam neodskakuje. To je lidský čas. V krásné literatuře však autor není svazován těmito pravidly a naopak je může, díky jejich znalosti, začít porušovat.

Ale to rozhodně neznamená, že by si spisovatel mohl s časem dělat, co se mu zachce. Naopak je obrovské umění nenechat se unést a pracovat s ním dostatečně zajímavě, ale zároveň pro čtenáře srozumitelně. Většina autorů tak zůstane u prostého poskakování. Občas se spolu se vzpomínkou přenesou dozadu, občas nějaký časový úsek přeskočí, ale jinak nechávají čas plynout tak, jak to sami znají z reálného světa.

V *Pravěku a jiných časech* se s časem pracuje daleko nápaditěji. Jak už vyplývá ze samotného názvu, je tu časů více a každý z nich se řídí svým vlastním rozumem. Každý má svou vůli a každý zároveň náleží k nějaké postavě, místu či věci v primárním světě příběhu. Společně tak tvoří jakýsi meta-příběh, skrytý soubor postav, které se chovají jako loutkáři. Každý z nich ovládá svého svěřence, jehož příběh určuje a vypráví a skrze nějž komunikuje s ostatními časy.

Každý z těchto časů má svůj charakter. Jsou časy věcí (čas podhoubí, čas lip), které stojí, nikam se neposouvají, pouze popisují stav svého svěřence. Na chvíli se probudí, aby podaly zprávu, a pak zase usnou:

„Lípy, jako všechny rostliny, žijí věčným spánkem, jehož počátek se skrývá v semínku stromu. Spánek neroste, nevyvíjí se s rostlinou, je vždy stejný.“¹

Čas stojí. Lípy zůstávají na místě, nikam neodcházejí, průběh času nevnímají jako linku, ale jako jednotný princip. *„Ve čtyřnásobných proměnách ročních dob strom neví o existenci času a o jeho poslušnosti. Pro strom znamenají všechny čtyři jakosti jednotu.“²*

Existují ale také časy, které ovládají věci, ale zároveň v sobě skrývají jistou dynamičnost. Příkladem je čas mlýnku. Mlýnek mele – a tím se pohybuje v čase. A nejen to, dokonce svým mletím udržuje čas v chodu. Dává světu rytmus a řád. Dává mu život.

„Mletí v knize znamená život. Když za první světové války nastala bída a hlad, mlýn Nebeských se zastavil, protože nebylo co mlít. V Pravěku se rozhostilo ticho. Mlýn byl motorem pohánějícím svět, strojem, který ho poháněl.“³ S obnoveným provozem mlýna se do zaběhlých kolejí navrací i celý Pravěk. Mletí, tedy život, pokračuje.“⁴

Pak jsou časy, které se i se svými svěřenci vznesli sami nad sebe. Osvobodili se od pout oné neměnné linky a shlížejí na ni shora, vyjmuti z času.

„V knížce ,Ignis fatuus, čili Poučná hra pro jednoho hráče‘ začíná popis Třetího světa takto:“⁵

Čas hry prezentuje čtenáři svého svěřence – hru – suše, bez jakéhokoli vztahu k okolnímu světu zasaného do času. Už z této věty, která uvozuje citaci z pravidel, cítíme její nečasovost. *„Popis začíná“* – není důležité, kdy začíná a pro koho začíná. Takto je napsán a tímto začíná. Nic víc. Je vyjmut z času.

Takto to ale pro čas hry neplatilo vždy. V jeho první kapitole se ještě vyprávění v čase odehrává. Je tu postava statkáře Popělského, který hru hraje. Nezná ji a pouze ji pozoruje. Jde o jakési střetnutí dvou časů. Prozatím dynamického času statkáře a prozatímně v čase zhmotněné verze hry. Brzy se ale statkář Popělský do hry vžije tak, že je sám z času vyjmut, a dostává se do stejné sféry s časem hry – tedy úplně mimo náš běh času.

„Zdalo se, že statkáři je jedno, co se děje kolem. Hrál. Seděl v knihovně celé dny a noci. Spal na kanapi. Nepřevlékal se, neholil.“⁶

Některé časy jsou tedy rozprostřené po celé časové lince, stojí. Jiné leží úplně mimo ni, také stojí. Pak jsou tu ještě časy dynamické. Časy, které se hýbou. Ale ani ty neodpovídají běhu času, jak je znám z reálného světa.

Těmto časům náleží samotné postavy knihy. Ty se po časové lince „pouze“ pohybují. Kouzlo loutkářů se skrývá v rychlosti tohoto pohybu. Jejich čas může zpomalit svůj průběh

¹ Tokarczuková O.; přel. Petr Vidlák; Pravěk a jiné časy; Brno; Host; 1999; s. 141

² Tokarczuková O.; Pravěk a jiné časy; s. 141-142; viz. pozn. 1

³ Tokarczuková O.; Pravěk a jiné časy; s. 20; viz. pozn. 1

⁴ Švecová V.; Pravěk a jiné časy (interpretace díla) – bakalářská práce; Olomouc; Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci; 2014; s. 25

⁵ Tokarczuková O.; Pravěk a jiné časy; s. 103; viz. pozn. 1

⁶ Tokarczuková O.; Pravěk a jiné časy; s. 114; viz. pozn. 1

nebo ho naopak zrychlit. Vytváří tak tzv. subjektivní čas⁷. Tedy čas, který svůj běh přizpůsobuje myšlení postavy.

Když postava prožívá důležitou chvíli ve svém životě, čas se zpomalí a čtenář ten moment může prožívat spolu s ní, ale jakoby ve zpomaleném záběru:

„Nejdříve se začaly ztrácet ideje, myšlenky a abstraktní představy, které si Izidor s obtížemi osvojil během života. S třeskotem mizely věci, které byly čtyřikrát: [...] Potom vybledla milovaná místa, potom tváře milovaných lidí, jejich jména, a nakonec celí lidé upadli do zapomnění.“⁸

Vypravěč se najednou ponořil do hlavy své postavy a v poměrně dlouhém úseku textu nás nechal pozorovat jeden jediný kratičký okamžik Izidorovy smrti. Jeden okamžik se protáhl na dost dlouho dobu, aby mohl být podrobně popsán.

Čas zrcadel

Pokud v *Pravěku a jiných časech* časy tvořily komunitu loutkářů, řídících děj knihy, ve *Sto rocích samoty* je čas pouze jeden, zato má mnoho vrstev.

Nejdříve je nutné prozkoumat hledisko, ze kterého čas příběhu vnímá čtenář, jenž román čte prvně. Z tohoto pohledu můžeme knihu rozdělit na dva odlišné celky,⁹ dvě strany téže mince. Každý z nich vypráví příběh jiné generace rodu Buendiů. Ty se v sobě navzájem odrážejí jako v zrcadle. Ovšem generace druhého cyklu (Aureliano Segundo a José Arcadio Segundo) je nelegitimního původu. Jejich matkou je Santa Sofía de la Piedad, která byla pouhou milenkou Arcadia. Navíc ani Arcadio není manželským synem. Právě touto formou bastardské degenerace je celý druhý celek poznamenán.¹⁰ Ve výsledku působí jako zkažený odraz svého dřívějšího protějšku. A to včetně obou bratří, kteří přejímají vlastnosti svých předků, ale zároveň je dehonestují. José Arcadio má právoplatnou manželku, Aureliano Segundo pouze milenkou. V první části hledá José Arcadio zlato, aby získal slávu pro město, a využívá k tomu „zázračný“ magnetický prut; v druhém cyklu Aureliano Segundo zboří velkou část domu, aby našel a ukradl zakopaný poklad. Na začátku přicházejí do Maconda cikáni se zázračnými vynálezy, na konci je to banánová společnost, která Macondo odsoudí ke zkáze.

V rámci stejného, lineárního hlediska stačí jen málo k tomu, aby čtenář zaregistroval i časovou linku samotného města, aby vhlédl do příběhu trochu hlouběji a zamyslel se nad historií nejen rodu Buendiů, ale i místa, ve kterém žijí. Město – a zároveň s ním i povaha jeho obyvatel – po celý příběh balancuje mezi prvky fantastickými a reálnými. Na počátku historie Maconda jsou fantastické elementy vnímány jeho obyvateli zcela přirozeně: *„Jednou odpoledne chlapci nadšeně pozorovali létací rohož, která se mihla kolem ve výši jejich okna,*

⁷ Subjektivní čas je čas, který neplyne v souladu s běžným reálným časem, ale přizpůsobuje se situaci, ve které se hrdina nachází. Citováno dle parafráze slov profesora Františka Všetického v práci V. Švecové (viz. pozn. 4).

⁸ Tokarczuková O.; *Pravěk a jiné časy*; s. 182; viz. pozn. 1

⁹ Lukavská E.; *„Zázračné reálno“ Magický realismus*; Brno; Host; 2003; s. 130

¹⁰ Lukavská E.; *„Zázračné reálno“ Magický realismus*; Brno; Host; 2003; s. 138

nesouc cikána, jenž ji řídil, a houf vesnických dětí, které jim vesele mávaly.¹¹ Naopak věda je chápána jako něco zázračného (např. údiv obyvatel nad magnetem či ledem). Postupně je ale věda do Maconda cíleně přinášena. Poprvé už José Arcadiem Buendíou:

„José Arcadio Buendía se na ni [na létající rohož] ani nepodíval. „Nechte je, ať si sní,“ řekl. „Jednou budeme létat líp než oni, a pomocí vědecktějších prostředků než jejich ubohá pokrývka.“¹²

Jak se věda nad zázračnem víc a víc prosazuje, pomalu to vede k zániku podstatou panenského Maconda. A odchod tohoto prvního, zázračného stádia existence města musí nutně doprovázet i změna chování lidí. Ti, kteří byli zvyklí na zázračno, na klid, na nepřítomnost smrti, už nemohou ve městě dál žít. „Vpád světského do posvátného prostoru Maconda přemění město, kde se mrtví chovali jako živí (smrt neznamenal odchod ze světa živých, nýbrž pouze změnu zvyků a denního rozvrhu – José Arcadio Buendía rozmlouvá se svými bližními i po smrti, [...]), v město, kde se naopak živí chovali jako pohřbení zaživa (Rebeca ve vlastním domě, ze kterého od smrti muže nevyjde; [...]).“¹³ Město se nechá plně proniknout mocí vědy a obyvatelé závislí na fantastičnu z něj vymizí. A když pak banánová společnost odejde a s ní se vytratí i věda a civilizace, město by se mělo opět vrátit ke své prvotní čistotě. Už zde ovšem není nikdo, kdo by ji dokázal znovu vytvořit. Dochází tak k „naprosté sekularizaci života v Macondu, která znamená zkázu a zánik města“.¹⁴

Z tohoto pohledu se vývoj Maconda i lidí žijících v něm jeví jako lineární příběh, který je sice rozdělen na dvě poloviny navzájem se odrážející a doplňující, ale vede k jednoznačnému závěru, a tím se podobá *Pravěku a jiným časům*.

Čas koule

Průběh času se ve *Sto rocích samoty* nejeví jako přímá linka. Tím je kniha odlišná od románu Olgy Tokarczukové. V *Pravěku a jiných časech* čas stojí, zpomaluje se, zrychluje, mizí, ale nikdy neopouští schéma rovné jednosměrné linky. Oproti tomu v Márquezově knize se čas zatáčí, zabaluje se sám do sebe. Celý čas příběhu vytváří jedno ucelené, kulovité těleso, které je zcela koherentní, nemůže do sebe nic přibrat a stejně tak nemůže nic vypustit. Před ním ani po něm nic není. Je to osamocená koule v prázdném prostoru.

Čas nehraje žádnou roli.

Celý román začíná touto větou: „O mnoho let později, když stál před popravčí četou, vzpomněl si plukovník Aureliano Buendía na ono vzdálené odpoledne, kdy ho otec vzal k cikánům, aby si prohlédl led.“¹⁵ Okamžitá anticipace budoucí události se zdá ukazovat pouze na vševědoucnost vypravěče, ale s tím, jak se tato anticipace v knize opakuje (např. v druhé „pokleslé“ části knihy u Aureliana Segundy: „Mnoho let nato, když ležel na smrtelném loži,

¹¹ ᵝ Márquez G. G.; přel. Vladimír Medek; *Sto roků samoty*; Praha; Odeon; 1980; s. 33

¹² ᵝ Márquez G.G.; *Sto roků samoty*; s. 33-34; viz. pozn. 10

¹³ ᵝ Lukavská E.; „Zázračné reálno“ *Magický realismus*; s. 145; viz. pozn. 9

¹⁴ ᵝ Lukavská E.; „Zázračné reálno“ *Magický realismus*; s. 148; viz. pozn. 9

¹⁵ ᵝ Márquez G.G.; *Sto roků samoty*; s. 7; viz. pozn. 10

vzpomněl si Aureliano Segundo na ono deštivé červnové odpoledne, ...¹⁶), dostává čtenář pocit jisté cykličnosti. To mu dokonce přímo v knize potvrzuje i Úrsula, jediná postava, která žije téměř po celou dobu knihy: „[...] a zachvěla se [Úrsula] nad tím novým důkazem, že čas neletí, jak právě prohlásila, ale otáčí se kolem dokola.“¹⁷

Nejprokazatelnější potvrzení této teorie o nicotnosti času však představují Melquíadesovy pergameny, v nichž je předem zapsán celý osud rodu Buendíů. Jako by byl Melquíades jediný, kdo dokázal vyhlédnout z „časové koule“ příběhu a mohl tak ignorovat veškerou moc lineárního průběhu času. To by potvrzoval i fakt, že sám Melquíades v průběhu knihy několikrát zemře, ale vždy se znovu po určitém čase objeví. Právě tohoto časového nadhledu Melquíades využil, aby zajistil, že jeho pergameny nebudou rozluštny dříve, než se naplní všechen čas příběhu:

„Poslední zábrana, kterou Aureliana začínal tušit v době, kdy se dal zmást láskou k Amarantě Úrsule, spočívala v tom, že Melquíades neuspořádal události podle obvyklého lidského času, nýbrž zhuštil celé století všedních událostí, takže všechny probíhaly souběžně a v jediném okamžiku.“

Čas konce

Oba příběhy – jak *Pravěk a jiné časy*, tak i *Sto roků samoty* – vyprávějí příběh jednoho místa. A oba z nich končí zkázou. Macondo je zničeno apokalyptickou silou, Pravěk postupným válečným běsněním a následným odchodem mladé generace. Obě města upadnou do zapomnění dějin. Příběh obou skončí.

S Macondem se čtenář poprvé setkává při jeho vzniku. Zažívá celou historii města, od jeho počátku do jeho konce. A právě díky nedůležitosti průběhu časové linky získává pocit celistvosti. Na začátku je nepřímým znám konec, na konci se vrací začátek (Aurelianovým čtením Melquíadesových pergamenů).

Příběh Pravěku je jiný. Do Pravěku čtenář přichází jako pouhý návštěvník. Na začátku knihy se ocitá veprostřed života. Seznamuje se s postavami, které už ve vesnici dávno žijí, mají svou historii. Dozví se o Michalovi, jenž ve městě žil, ale nyní je pryč, a tak čtenář musí počkat, až se vrátí. Nit dějin vesnice je předena už po dlouhou dobu. Čtenář ji sice vidí, ale není schopen dohlédnout na její počátek. Vesnice existuje od nepaměti. Když příběh skončí, čtenář cítí, že se uzavřela jedna kapitola tohoto světa. Byla přestřižena linka historie, která už nikdy nebude moci být obnovena. Magické hranice Pravěku se uzavírají společně s tím, jak Míšín mlýnek opouští vesnici. Věci zanikají, ale jejich časy se pouze vynesou a přesunou jinam. Časy věcí totiž nejsou závislé na místě, kde žijí: „Když strom umírá, jeho spánek bez významů a dojmů odchází sloužit jinému stromu.“¹⁸

Čtenář nemá pocit koule vznášející se v prostoru, která je na čase nezávislá a v kterémkoli okamžiku by se mohla celá odehrát znovu, z jakéhokoli místa, jakýmkoli směrem.

¹⁶ ᵀ Márquez G.G.; *Sto roků samoty*; s. 164; viz. pozn. 10

¹⁷ ᵀ Márquez G.G.; *Sto roků samoty*; s. 295; viz. pozn. 10

¹⁸ ᵀ Tokarczuková O.; *Pravěk a jiné časy*; s. 142; viz. pozn. 1

V tom spočívá hlavní rozdíl mezi Pravěkem a Macondem. Pravěk je přechodnou součástí společných dějin. Macondo tvoří dějiny samo pro sebe.

Seznam použité literatury:

Lukavská Eva; „Zázračné reálno“ Magický realismus; Brno; Host; 2003

Márquez Gabriel García; Sto roků samoty; přel. Vladimír Medek; Praha; Odeon; 1980

Švecová Veronika; Pravěk a jiné časy (interpretace díla) – bakalářská práce; Olomouc; Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci; 2014

Tokarczuková Olga; Pravěk a jiné časy; přel. Petr Vidlák; Brno; Host; 1999